

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.5.54>**Ірина Шаповалова,***суддя Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області,
аспірант кафедри кримінального процесу
факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

ЗАСТОСУВАННЯ СЛІДЧИМ СУДДЕЮ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК НАПРЯМ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті досліджено питання застосування слідчим суддею практики Європейського суду з прав людини як напрям підвищення ефективності здійснення судового контролю в кримінальному провадженні. Надано теоретичне обґрунтування поставленого питання та проаналізовано практичне застосування слідчим суддею практики Європейського суду з прав людини як напрям підвищення ефективності здійснення судового контролю під час здійснення ним своїх функціональних обов'язків.

Ключові слова: ефективність, судовий контроль, слідчий суддя, ЄСПЛ.

Постановка проблеми. Дослідження основних функціональних обов'язків слідчого судді під час досудового розслідування є багатоаспектним, а отже, потребує від нього високого рівня кваліфікації, оскільки в багатьох випадках слідчий суддя, приймаючи рішення, вирішує питання про доцільність обмеження окремих прав особи. У зв'язку з цим наявне питання дотримання балансу публічних і приватних інтересів як критерію виправданості втручання в основні права людини, гарантовані Конвенцією. На нашу думку, значною мірою успішність цього процесу залежить від ступеня поінформованості слідчого судді щодо стандартів кримінального судочинства та правових позицій, вироблених Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ) під час прийняття ним рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із цієї теми свідчить про необхідність забезпечення ефективного судового контролю під час досудового розслідування в національному кримінальному судочинстві, що нерозривно пов'язано з функціонуванням інституту слідчого судді й необхідністю визначення його процесуального статусу, що, на думку багатьох учених, сприятиме підвищенню ефективності здійснення ним своїх процесуальних обов'язків.

Так, В. Попелюшко запропоновано передбачити спеціальну статтю, яка б визначала процесуальний статус слідчого судді [1, с. 61]. Окремі вчені, зокрема Ю. Усенко,

визначали критерії професійного добору для обрання на посаду слідчого судді. Зокрема, передбачено, що суддя, який претендує на обіймання посади слідчого судді, повинен мати стаж роботи за фахом не менше ніж два роки з досвідом розгляду кримінальних справ, володіти знаннями в галузі міжнародних стандартів прав і свобод людини та практики ЄСПЛ, за своїми моральними й діловими якостями відповідати критеріям оперативності, неупередженості, принциповості та професійності в прийнятті рішень у кримінальних провадженнях [2].

Синтезуючи наукову думку Д. Симоновича, що гуманізація й раціональне застосування кримінальних процесуальних норм актуальні на сучасному етапі впровадження міжнародних стандартів забезпечення прав людини [3, с. 30], автор доходить висновку, що питання ефективності здійснення судового контролю на стадії досудового розслідування не може бути повністю розкритим без дослідження питання впровадження у вітчизняний кримінальний процес чіткої процедури процесуальної регламентації діяльності слідчого судді під час виконання ним процесуальної функції, завдання якої визначено в п. 18 ч. 1 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України.

У контексті того, що практика ЄСПЛ стала додатковим інструментом ефективного захисту прав і свобод особи під час кримінального провадження, автор продовжує

наукову думку про необхідність урахування основних кримінальних процесуальних функцій як основоположних підсистемних видів (частин, компонентів, напрямів) кримінальної процесуальної діяльності для забезпечення законності й обґрунтованості обмеження конституційних прав і свобод людини на досудовому провадженні по кримінальній справі, що й охоплюється поняттям функції судового контролю в кримінальному процесі.

Женев'єв Майєр зазначає, що національні судді також відіграють ключову роль у виконанні рішень ЄСПЛ, і це, на думку вченого, передбачає повне дотримання принципів субсидіарності й загальної відповідальності держави з додержання та реалізації норм Конвенції в національному праві, оскільки виконання рішень є досить специфічним аспектом імплементації Конвенції [4, с. 45–48].

Дослідження змісту міжнародних стандартів забезпечення прав людини в кримінальному судочинстві, зроблене Д. Сімоновичем, визначає його як звід основних принципів забезпечення прав людини, встановлений міжнародними нормативно-правовими актами, які є обов'язковими для виконання всіма національними органами в кримінальному судочинстві в разі їх ратифікації Верховною Радою України [3, с. 23].

Проте такі узагальнені формулювання не дають змоги повною мірою визначити, що є поняттям «ефективність застосування слідчим суддею практики Європейського суду з прав людини під час здійснення судового контролю в кримінальному провадженні».

Метою статті є надання характеристики поняття «ефективність застосування слідчим суддею практики Європейського суду з прав людини під час здійснення судового контролю в кримінальному провадженні» та визначення його окремих складників.

Виклад основного матеріалу. Контроль як управлінська функція спрямований передусім на спостереження за «відповідністю діяльності підконтрольного об'єкта тим приписам, які він (об'єкт) отримав від керівної ланки (органу, посадової особи)» [5, с. 7].

Звертаючись до загального визначення терміна «ефективний», тобто такий, що призводить до потрібних результатів, наслідків, дає найбільший ефект [8], для цілей дослідження ми не можемо не навести визначення критеріїв оцінювання ефективності правового регулювання в розумінні теорії держави та права.

У юридичній літературі висловлюється точка зору, що критерієм ефективності правових норм є міра досягнення цілей, поставлених перед ними. Цілі правового регулю-

вання передбачають закріплення наявних суспільних відносин, які його потребують, стимулювання та розвиток тих відносин, котрі на цей момент відповідають вимогам суспільства, і створення умов для розвитку й закріплення нових суспільних відносин [6].

У теорії права на безумовну увагу заслуговує думка П. Рабіновича, що терміно-поняття «ефективність» варто розглядати з огляду на те, наскільки повно, якісно державні органи виконують обов'язки, які на них покладаються, використовують надані їм можливості в боротьбі за законність і застосовують юридичні гарантії законності [7, с. 17–27].

Досліджуючи поняття ефективності судового контролю, варто відзначити, що головною суспільною роллю судової влади є забезпечення панування права під час вирішення юридичних конфліктів.

Оскільки кожна з основних стадій контролю має власне функціональне навантаження, то є підстави за цими стадіями розрізняти такі його функції, як інформаційна (фактовстановлювальна), оцінна, регулятивно-корективна. Крім того, серед інших функцій контролю можна виділити ще й такі: превентивну, комунікативну, сигнальну, виховну. Водночас загальними принципами, на основі яких здійснюється контроль, є верховенство права, презумпція добропорядності, законність, науковість, компетентність, повнота і своєчасність, гласність [8, с. 10].

Обґрунтовуючи теоретичне підґрунтя для застосування практики ЄСПЛ слідчими суддями як критерій ефективності здійснення судового контролю під час досудового розслідування, автор зазначає, що рішення ЄСПЛ, які орієнтують на безпосереднє застосування базових принципів і норм міжнародного права, становлять питому вагу для розвитку судового контролю.

Потрібно мати на увазі те, як національні судові системи мають ставилися до прецедентної практики ЄСПЛ, зокрема чи мають бути рішення ЄСПЛ обов'язковими в тому чи іншому значенні принаймні для деяких із них, ураховуючи, що учасниками Конвенції є країни з різними правовими традиціями, що належать як до англосаксонської правової сім'ї (країни «загального права»), так і до романо-германської правової сім'ї (країни «континентального права») [9, с. 10].

На рівні національного кримінального процесу неухильне дотримання слідчими суддями норм кримінального процесуального законодавства, поєднане із систематичним застосуванням практики ЄСПЛ, дасть можливість уникнути необґрунтованого обмеження або порушення прав і законних інтер-

есів учасників кримінального провадження, а також забезпечити баланс публічних і приватних інтересів під час досудового розслідування. Звернення до правових позицій ЄСПЛ разом із наявними доказами в матеріалах провадження в обґрунтування процесуальних рішень є запорукою законності кримінального провадження та належного судового контролю.

В основі висвітлення питання ефективності застосування практики ЄСПЛ є необхідність запозичення кращих досягнень національних правових систем, які поступово інкорпорується в закони більшості держав.

Так, В. Косов вважає недоліком відсутність у процесуальному законі окремого положення, що б визначило процесуальний статус слідчого судді [10, с. 62]. Учений пропонує проект такої статті, однак її формулювання не є вичерпним [10, с. 81–82], оскільки процесуальний обов'язок слідчого судді врегульований різними нормами. Інкорпорувати в одній статті вичерпний перелік прав та обов'язків слідчого судді буде досить складно, що пов'язано з різноплановістю його процесуальної діяльності.

Водночас автор зауважує, що, оскільки суд як державний орган за своїм функціональним призначенням є органом для вирішення спорів, слідчий суддя не повинен підмінити собою одну зі сторін кримінального провадження в питаннях отримання доказів або їх забезпечення, оскільки це не відповідатиме критеріям ефективності здійсненні судового контролю в кримінальному провадженні.

Варто погодитися з думкою К. Горелкіної, що континентальна модель інституту слідчих суддів, до якої належить й українська модель, на відміну від англосаксонської, характеризується тим, що слідчий суддя наділений досить широкими повноваженнями саме на досудовому провадженні [11, с. 18].

Беззаперечно, автор погоджується з твердженням, що слідчий суддя має значно більше повноважень, ніж здійснення судового контролю [12, с. 314]. Водночас для цілей дослідження ми розглядали ті функціональні обов'язки слідчого судді, які невід'ємно пов'язані з фундаментальними правами особи, закріпленими Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ), і порушення яких має питому вагу в прецедентній практиці ЄСПЛ.

Проведене статистичне дослідження показало, що 76,3% респондентів погоджуються з тим, що слідчі судді повинні докладати більше зусиль до застосування міжнародних стандартів і кращих практик іноземних держав у сфері кримінальної

юстиції. При цьому з них 32,2% респондентів повністю підтримали це твердження. Опитування суддів-практиків дало змогу визначити й кратність звернень, що зростає, до норм ЄКПЛ (71,6% опитаних зазначили про це). 65% опитаних указали у відповідях про посилення під час складання процесуальних документів на рішення ЄСПЛ.

Питання правильності, виваженості й обґрунтованості звернення до практики ЄСПЛ має, на думку автора, концептуальне значення для правильного розуміння загальних засад кримінального провадження.

Проводячи дослідження практики ЄСПЛ, яка застосовується слідчими суддями, автор відмічає, що систематизація великої кількості рішень цієї міжнародної інституції в національному кримінальному судочинстві можлива через звернення до основних статей ЄКПЛ, порушення яких можуть бути предметом розгляду.

Дослідженням ухвал слідчих суддів релевантним методом за 2018 рік, які містяться в Єдиному державному реєстрі судових рішень, встановлено, що здебільшого слідчі судді під час написання судового рішення звертаються до норм Конвенції та прецедентної практики ЄСПЛ, обґрунтовуючи підозру, про яку повідомлено особі, щодо якої ставиться питання про застосування запобіжного заходу, особливо тримання під вартою, а також обґрунтовуючи ступінь виправданості втручання в права та свободи людини, охоронювані Конвенцією (арешт майна, повернення тимчасово вилученого майна, обшук).

Зазначимо, що право на справедливий суд (ст. 6 ЄКПЛ) також має питому вагу в судових рішеннях слідчих суддів, зокрема під час розгляду питання про відвід слідчого, прокурора, скарг, поданих у порядку ст. 303 КПК України, тощо.

Часте звернення суддів до рішень, наприклад, «Харченко проти України», «Летельє проти Франції», «Ферарі проти Італії», «Смирнов проти Росії», «Ернст проти Бельгії», не можна розцінювати як існування методологічної проблеми: «визначення критеріїв відбору прецедентів» у разі наявності певної множини однопредметних рішень.

По-перше, зацікавленість та інтерес у суддів (слідчих суддів) до освоєння прецедентної практики ЄСПЛ і вивчення Конвенції розглядається з позитивним зростанням. Водночас самі судді відмічають про недостатні базові знання роботи з прецедентною практикою ЄСПЛ для її застосування в практичній роботі. Проте вироблення сталої практики складання судових рішень слідчих суддів не може бути швидким процесом з урахуванням відносно нетривалої за часом дії КПК України.

По-друге, навіть рекомендовані до вивчення рішення ЄСПЛ завжди можуть бути такими, що повністю задовольняють запит на їх застосування.

Що стосується безпосередньо практики ЄСПЛ, яка використовується слідчими суддями, то варто відзначити, що з 2015 року спостерігається позитивна тенденція звернення до ЄКПЛ і практики ЄСПЛ, судді проявляють зацікавленість до практики як такої й в освоєнні принаймні базових принципів застосування Конвенції та практики ЄСПЛ.

Варто погодитися з думкою О. Сороки, що з метою недопущення таких помилок національні суди під час застосування правових позицій ЄСПЛ повинні ретельно досліджувати обставини справи, щодо якої постановлено рішення ЄСПЛ, і встановити не лише подібність суспільно небезпечних діянь, а й фактичні обставини справи, враховувати особливості законодавства держави, проти якої постановлене рішення ЄСПЛ, і належним чином відображати це у своїх рішеннях [13].

Констатуючи необхідність підвищення ефективності судового контролю, автор зауважує, що належне забезпечення судового контролю за досудовим розслідуванням слідчим суддею можливе лише за сукупної наявності двох факторів: забезпечення слідчим суддею прав особи під час вирішення питання про втручання в права, гарантовані Конвенцією, недопущення порушення процедури розгляду, умотивоване судові рішення за результатами його розгляду і є тим способом, завдяки якому високі стандарти дотримання прав людини, визначені ЄКПЛ, варто імплементувати в практичну діяльність слідчих суддів.

Висновки

Проведене дослідження й отримані наукові результати дали змогу резюмувати таке:

1. Питання ефективності застосування слідчим суддею практики ЄСПЛ під час здійснення судового контролю в кримінальному провадженні не можна розглядати окремо від практичного аспекту, який формується правозастосовною практикою слідчих суддів під час здійснення ними своїх повноважень.

2. Ефективність застосування слідчим суддею практики ЄСПЛ під час здійснення судового контролю в кримінальному провадженні варто розглядати як необхідність упровадження в практичну діяльність слідчих суддів стандарту, закріпленого в ст. 13 ЄКПЛ, яка гарантує «ефективний засіб правового захисту у відповідному національному органі» кожному, чії права і свободи, що викладені в Конвенції, порушено.

3. Поняття «ефективність застосування слідчим суддею практики Європейського суду з прав людини під час здійснення судового контролю в кримінальному провадженні» варто розглядати як обов'язок слідчого судді оцінювати фактичні обставини справи та надавати їм відповідну юридичну кваліфікацію самостійно, незалежно від того яка кваліфікація надана під час досудового розслідування, в поєднанні з необхідністю застосування практики ЄСПЛ з метою формування однакової слідчо-судової практики щодо застосування запобіжних заходів, перевірки наявності обґрунтованої підозри й достатності доказів.

Список використаних джерел:

1. Попелюшко В.О. Слідчий суддя у кримінальному провадженні. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2014. № 1 (9). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n1/14pvoukp.pdf>.
2. Усенко Ю.А. Особливості визначення правового статусу слідчого судді. *Матеріали Науково-практичної Інтернет-конференції від 11 груд. 2014 р. Секція № 6*. URL: <http://www.legalactivity.com.ua/index.php?...id...>
3. Сімонович Д.В. Європейські стандарти забезпечення прав людини у досудових стадіях кримінального процесу України: монографія. Харків, 2011. 272 с.
4. Майер Ж. Щодо ролі судової системи у виконанні рішень Європейського суду з прав людини на національному рівні. *Слово Національної школи суддів України*. Київ, 2018. № 6 (202) 2017. С. 45–48.
5. Студеникина М.С. Государственный контроль в сфере управления. Москва: Юридическая литература, 1974. 160 с. С. 7.
6. Словник української мови: в 11 т. Київ, 1971. Том 2. С. 492
7. Рабинович П. Ефективність юридичних гарантій законності: до методики її виявлення. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 1. С. 17–27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/varpu_2010_1_2.
8. Шестак В.С. Державний контроль в сучасній Україні (теоретико-правові питання): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Харків, 2002. 18 с.
9. Довбиш М.О. Прецедентне право Євро-союзу та наближення України до європейських правових стандартів у сфері захисту прав людини. URL: http://xn--e1aajfpcds8ay4h.com.ua/files/image/konf%209/konf%209_4_22.pdf.
10. Косов В.В. Суд (суддя) як суб'єкт судово-контрольної діяльності у досудових стадіях кримінального процесу. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка*. 2011. № 8 (спеціальний випуск). С. 338–345.
11. Горелкіна К.Г. Особливості процесуального статусу слідчого судді: порівняльний аналіз.

Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 2. С. 14–19.

12. Ковальова Н.В. Слідчий суддя, як представник судової влади під час досудового провадження. *Актуальні проблеми застосування нового кримінального процесуального законодавства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі*: матеріали Всеукр. наук.-

практ. конф. (Харків, 5 жовт. 2012 р.) / МВС України; Харк. нац. ун-т внутр. справ; Кримінологічна асоціація України. Харків: ХНУВС, 2012. 668 с.

13. Сорока О.О. Реалізація практики Європейського суду з прав людини у кримінальному праві України: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. С. 174–175.

В статье исследован вопрос применения следственным судьей практики Европейского суда по правам человека как направление повышения эффективности осуществления судебного контроля в уголовном производстве. Дано теоретическое обоснование поставленного вопроса и проанализировано практическое применение следственным судьей практики Европейского суда по правам человека как направление повышения эффективности осуществления судебного контроля в уголовном производстве.

Ключевые слова: эффективность, судебный контроль, следственный судья, ЕСПЧ.

The article investigated the issue of the judge investigator of the European Court of Human Rights as a direction to increase the effectiveness of judicial control in criminal proceedings. A theoretical substantiation of the delivered question is provided and the application of the judge investigator on the European Court of Human Rights is analyzed as the practical direction of increasing the effectiveness of judicial control while performing their functional Duties.

Key words: efficiency, judicial control, judge investigator, ECtHR.